

GYVATĖS RYŠYS SU GYVYBE IR JOS ATSIKIRADIMU

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – gyvatės ir žalčio mitiniai vaizdiniai lietuvių žodinėje tradicijoje, ypatingą dėmesį skiriant siužetams, atspindintiems šių vaizdinių ryši su gyvybės atsiradimo aiškinimais.

Darbo tikslas – išskirti saktėse, tikėjimuose gyvatės – gyvybės koreliaciją išlaikiusią struktūrą, paaiškinti jos prasmę, analizuojant pačios struktūros variantus ir konteksto modifikacijas.

Tyrimo metodas – rekonstrukcijos.

Žodžiai raktai: gyvatė, žaltys, gyvybė, gimimas.

Gyvatė – būdingas pirmą kartą sąmonės vaizdinys, turintis glaudų ryšį su ankstyvu mitologijos sluoksniu, kuris neretai kvalifikuojamas kaip chtoniškas jos periodas, nes tuomet buvo iškeltas žemės, ypač jos kaip *terra mater*, vaidmuo ir žemei funkcinis požiūris eventualus moters motinos, taip pat žemiškosios gyvūnijos ir augalijos pasaulis. Kaip chtoniškąjį vitališkumą, pačią žemės dvasią, jos vidinę esmę atskleidžiantys gyvūnai nuo seno buvo adoruojami įvairūs ropliai. Lietuvoje tarp jų ypač buvo išskiriama gyvatė (mūsų krašte labiausiai paplitusios roplių rūšys yra angis, *Vipera berus*, gluodenas, *Anguis fragilis*, paprastasis žaltys, *Tropidonotus natrix*).

Postuluojamas konceptas – gyvatės ryšys su gyvybės fenomenu – atsiveria jau kalbiniu lygmeniu – aptariamųjų roplių nominacijomis, tai yra bendriniais realijas pavadinančiais žodžiais. Kaip rodo žodis *gyvatė*, giminiškas tokioms leksemoms, kaip *gyvas*, *gyvybė*, *gyvata*, *gyvastis*, *gyvenimas*, šis gyvūnas iš tiesų galėjo būti gyvybę, gyvastingumą manifestuojanti būtybė. Su šitokia semantika netiesiogiai susiliečia ir žalčio prasmė, nors jį žymintis žodis yra kitos kilmės. *Žaltys* siejasi su žodžiais *žalias* (kuris, be gyvai augalijai būdingos spalvos, reiškia ‘jaunas, nevirtas’, t. y. neapdorotas, natūralus), *želti*, *želmuo* (žymi su vegetacija, gyvybinių funkcijų suaktyvėjimu susijusius reiškinius ir realijas).

Gyvatė ir *žaltys* kai kada, taip pat ir kalbant apie šių gyvūnų santykį su gyvybe, gyvastingumu, galėjo būti vartojamos kaip tam tikru aspektu adekvačios sąvokos. Žodžiu *gyvatė*, kaip bendresne kategorija, būdavo pavadinamas ir žaltys. Tokie šiu

sąvokų vartojimo atvejai randami visų pirma kai kurių svetimšalių istorikų, kronikinių, matyt, nemokėjusių lietuvių kalbos ir nemačiusių aiškaus skirtumo tarp aprašomų reptilijų rūšių, veikaluose (tai bus aptariama konkrečiau, nurodant pačius šaltinius). Nepaisant tos, mūsų akimis žiūrint, painiavos, galima nužymėti kai kurias tendencijas, atskleidžiančias gyvatės ir žalčio, jų santykių su gyvybe, įsivaizdavimo skirtumus. Pastebėta, kad gyvatei būdingesnis ryšys su gimimo, gimdymo akcijomis, tai yra su moteriškąja sfera, o žalčiui – su apvaisinimo, gyvybės užmezgimo situacijomis, tai yra su vyro funkcijų sritimi. Įdomu tai, kad lietuvių kalboje žodis *gyvatė* yra moteriškosios giminės (vyriškosios giminės forma vartojama labai retai: *gyvatynas* ‘gyvatės vaikas’, žr. LKŽ 3, p. 368), o *žaltys* – vyriškosios (iš esmės, galima sakyti, nevartojama moteriškosios giminės forma *žaltienė* ‘žalčio patelė’, žr. LKŽ 20, p. 143). Rusų kalboje vartojamos formos: *змея, змея, гад, гадина, уж*. Lenkų kalbos atitikmenys: *żmija, wąż*. Bulgarų vartojamos leksemos: *змея, змия, змица*. Gyvatės ir žalčio kaip moterišką ir vyrišką giminę reprezentuojančių būtybių, sutuoktinių poros įsivaizdavimas atsispindi rusų paremijoje: *Жена да муж – змея да уж*¹.

Lietuvių tikėjimuose, sakmėse pastebėtas gana raiškus gyvatės ryšys su gyvybės atsiradimu. Viename Jurgio Elisono sudaryto tautosakos rinkinio apie roplius pasakojime gyvatė apibūdinama „kaipo gyvybės turėtoja“, kuriai, „gimstant vaikui, ypačiai dėkodavo“ (EIMKR p. 106). Tiesa, kaip iliustruojantis pavyzdys čia pateiktas eiliuotas tekstas primena ne tiek tautosakos, kiek autorinį kūrinį. Vis dėlto nurodytas teiginys apie gyvatės santykį su gyvybe ir vaiko gimimu, matyt, turi galias šaknis. Šiam konceptui, čia labai aiškiai suformuluotam, randama patvirtinimų ir neabejotino autentiškumo folkloriniuose naratyvuose.

Pirmiausia pateiktinas minėtu atžvilgiu dėmesio vertas siužetas, kuriame pati gyvatė yra gyvybės kūrėja, gimdytoja zoomorfinėje žemės sferoje, o susiklosčius kitoms aplinkybėms – susidūrus šiai būtybei su žmogumi – ji tampa naujos gyvybės globotoja. Tad čia kalbama apie vaikus vedančią gyvatę, kuri pamaitinama pro šalį einančios moters, o paskui tą moterį, patekusią į panašią padėtį, aplanko toji pati gyvatė (AT 156*; LTR saugoma 12 variantų):

Ėja moteris ir pamate gyvatį, vedunt vaikus. Ana numetė duonos trupinėlių. Paskui ana pati pagimde vaikų ir prie ja rado, prie vaika, gyvatės karūnų. Tas vaikas buvo galvočius (LTR 1081/231/).

Viena boba grybaudama rada gyvates atsivesta vaikai. To žmona pasižiūrėja ir misle: „Nieka aš tau neturiu duot“. Turėjus tik trupinių duonas ir papylus tes ju. Nu, žmona pareja nama. Ana gyvatį ir užmirša. Po kiek laika žmanas gime vaikas. Vasaras laiki durys atadarytas, nieka gryčiai nebuvu. Pamate žmona, kad ineina gyvate. Nusigunda labai. Gyvate un galvas neše maišeliokų, ir [ji] prėja pre lovas, pasilinke ir numete maišeliokų. Ir išėja, kur [jai] raikia. Žmona paskui pasižiūri maišelioka. Žiūri – pilnas pinigų. Žmona apgelėja gyvatį, gyvate – jų (LTR 1665/43/, žr. taip pat LTR 1889/47/, 1891/38/, 4426/95/, 5059/68/).

Antroje čia pateiktoje sakmėje sakoma, kad žmona „apgelėja“ gyvatę, o gyvatė – tą žmoną. *Apgėlėti* – ‘lankyti moterį po mažo, nešti dovaną’ (LKŽ 1, p. 194). Žinoma ir daiktavardinė forma *apgėlai*. Tai – apeigos, nuo seno atliekamos gimus kūdikiui: gimdyvės ir kūdikio lankymas, duodamos dovanos, rengiamos vaišės, kurių

metu naujagimiui linkima geros dalios. Mitinio pasaulio sferoje tokiomis gimimo deivėmis globėjomis, aplankančiomis kūdikį, buvo laikoma Laimė arba keletas jų – paprastai trys laimės, kurios jį palaimindavusios ir pranašaudavusios kūdikio būsima gyvenimą². Anot Mato Pretorijaus, Laimės būdavo šaukiamasi ir jai būdavo nuliejama gimus kūdikiui, tai yra atliekant su gimimo aktu susijusias apeigas (BRMŠ 3, p. 320). Gimdyvę lankančių moterų arba laimių funkciją pateiktose saktmėse atlieka gyvatė. Ji, kaip ir gimimo deivė Laimė, aplanko kūdikį ir jam palieka dovanų savo karūną, maišelį pinigų arba žolelę (be cituotų variantų, žr. dar LTR 1891/38/), taip pat nulemia jo būsima gyvenimą – tapti „galvočiumi“, pasaulio žinovu, būti turtingam. Taigi gimdymas – situacija, nurodytose saktmėse siejanti gyvatę ir moterį. Padėjėja vaikus vedančiai gyvatei aptariamam atveju – moteris (nėra variantų, kuriuose vietoj jos būtų vyras), o moters, tiksliau – jos gimusio vaiko globėja yra gyvatė, pats gyvybės išsikūnijimas, pasirodanti tuoj po gimdymo ir pasitinkanti ką tik gimusįjį. Šioje saktmėje atsiskleidžia glaudus ir stiprus moters, gyvatės, atstovaujančios žemiškajam vitališkumui, ir gimdymo ryšys. Tokia specifinė semantinė struktūra, išsaugota žodinėje tradicijoje, gali būti laikoma tolimos archaikos inkliuzu XX a. kaimo žmogaus ganėtinai konservatyvioje sąmonėje.

Gyvatės ryšį su žmogaus gimimu atspindi ir šis J. Elisono užrašytas tikėjimas:

Norint, kad gyvatė neįkaštų, reikia, einant mišku, minėti gimimo dieną (EIMKR p. 113).

Gimimo dienos priminimas yra kaip apsauginė priemonė nuo gyvatės. Sugrįžimas prie žmogaus būties pirminio taško, gyvybės pradžios, kuri svarbi ne tik mišku einančiam asmeniui, bet ir gyvatei, kaip gyvybės simboliui, sulauko ją nuo destruktivaus veiksmo.

Reikėtų priminti, kad ne tik gyvatė, bet ir žaltys buvo glaudžiai siejamas su gyvybės fenomenu. Turint omenyje, kad žaltys buvo įsivaizduojamas kaip sielos inkarnacija (BRMŠ 1, p. 604; EIMKR p. 142; SD 2, p. 339), žalčio santykis su gyvybe atrodytu pagrįstas, nes siela – gyvybės pagrindas. Todėl žalčio, namų ir šeimos narių globėjo, išėjimas iš namų asocijavosi su mirtimi. Buvo sakoma, kad jei iš namų išsikrausto žaltys, tai mirs kas nors iš šeimynykščių (EIMKR p. 142).

Nuo seno stebėta gyvatės ir žalčio, kaip biologinių būtybių, prigimtis patvirtina juos turint nepaprastą vitalinę jėgą. Net ir užmušta gyvatė „palieka gyva, ligi saulė nusileidžia“. Be to, sakoma, kad „užmušta gyvatė devintoje dienoje vėl atgyjanti“ (EIMKR p. 107), taip pat atsigauanti įmesta į vandenį (EIMKR p. 111). Žalčio gyvastingumas interpretuojamas taip: „Žalčiai juk ir nemiršta savaime, nebent juos kas nors užmuša arba nugulabija kitas padaras, nes jie kasmet atsinaujina: nusimauna arba nusimeta seną odą“ (BRMŠ 3, p. 264). Šalia viso to ropliai apibūdinami ir kaip ilgaamžiai. Manoma, kad gyvatė galinti gyventi 80, 100 ir daugiau metų (LTR 1693/205, 288/).

Su gyvatės gyvybingumu susijusi jos vaisingumą skatinanti funkcija, atspindinti ne tik lietuvių, bet ir daugelyje kitų tautų mitologinių tradicijų, gali būti aiškina ir pačios gyvatės šiuo atžvilgiu stipria potenciali – gyvatės peri daug vaikų (LTR 2376/70/). Užkalbėjimų ir tikėjimų liudijama, kad gyvatės gali turėti 9, 12 ar

net 45 gyvačiukus (LMD I 942/11/; EIKFD 72b; TD 19, p. 159). Įkandusių vaikingų gyvačių nuodų poveikis ypač stiprus, todėl užkalbant būtina atlikti tam tikrus veiksmus. Gyvatėje esanti galia suintensyvėja tiek kartu, kiek joje yra gyvačiukų. Norint panaikinti įkandusios gyvatės nuodų poveikį, užkalbama tiek kartu, kiek manoma joje esant vaikų, tarkime, devynis (EIKFD 72b) arba dvylika kartų (CiDB 384; LMD I 942/11/). Be to, norint labiau paveikti įkandusį roplį užkalbėjimą nuo vaikingos gyvatės turi sakyti net dvylika asmenų. Jei tuo metu tėra vienas žmogus, galintis užkalbėti, jis tuos pačius žodžius turi kartoti devyniskart po tris, iš viso 27 kartus (VšIKV p. 63).

Užkalbėjimai nuo gyvatės įkandimo, kurių Lietuvoje užrašyta ne taip jau mažai, rodo, kad gyvatėje glūdinčios ne tik gyvastingumą ir vaisingumą intensyvinančios jėgos, bet ir gebėjimas gyvybę griauti, ją sunaikinti. Tad gyvatėje įkūnytos kardinaliai priešingos kokybiniu požiūriu įmanomo poveikio žmogui ir apskritai gyvoms būtybėms galimybės – tiek gyvybingumą stimuliuojanti, aktyvinanti, tiek gyvybę atimanti. Neretai atitinkamas žmogaus elgesys ir jo būties situacija yra pagrindiniai veiksniai, lemiantys vienokį ar kitokį šio mitinio gyvūno santykį su juo.

Gyvatė gali būti siejama su gyvybe ir jos atsiradimu ir ta prasme, kad ji galėjo būti laikoma gimimo proceso palydove ir netgi pirmine naujos gyvybės priežastimi. Gyvatė galinti įlįsti į moterį pro burną, ir po to tai moteriai gimsta vaikas:

Moteriškė laukė savo gimstančio vaiko. Išėjo ant laukų darbo dirbti su savo vyru. Ir pavargus atsigula pasilseti. Praėjus bent valandai, ji užmigo. Vyras priažo jos pabudinti. Tuo laiku pamatė šliaužiančių į jos burną gyvatę. Jis norėjo suturėti, bet nespėjo, ir gyvatė inlindo į moteriškės burną. Jos vyras galvojo: „Kas dabar daryti, kad būt viskas gerai?“ Jis sumanė nesakyti žmonai, kad gyvatė inlindo viduriuos. Jis įsakė žmonai, kai pavalgą ir persižegnoja, kad tadų vieną šaukštą suvalgytų. Žmona taip ir padarė, lig pagimdė kūdikį. Po pagimdymo gimusiam vaikeliui gyvatė buvo apsvyniojusi ant kaklo. Tas gyvatės niekur nevarė ir nemušė. Ji visą laiką buvo prie to vaikiuko. Bet jam pagyvenus, jį motina pradėjo neštis ir kartu eidama prie darbo, bet kartu ir gyvatį nešdavas. Vieną kartą, nuėjęs rūgių pjautų, nusinešė vaiką su gyvatiu. Ir papjovus pedų pasistatė gubą ir paguldė tą vaiką guboje su gyvačiu. Prieina motina pavalgydinti vaiko. Gyvatės nebematė, tik vietoj gyvatės pamatė ant galvos karūną labai gražią, su parašu: „Amžina karūna“. Kai užaugo jis didelis, tai tapo karaliumi. Taigi nuo to laiko ir dabar karaliai turi karūnas, dėl to ir yra dabar karūnavimas karaliaus. Taigi karūna ir yra amžina (AT 156B*; LTR 1126/58/).

Taigi čia netiesiogiai reiškiamą mintis, kad kūdikio gimimas – gyvatės išliaužimo į moters kūną pasekmė. Gimdant gyvatė išeina iš moters kartu su vaiku, apsvyniojusi apie jo kaklą tarsi virkštelė. Virkštelė, arba bambagyslė, – kūdikio ir motinos jungiamoji dalis, kuria kūdikis gauna beveik visa, kas reikalinga jo gyvybei.

Gyvatės, kaip pirminės gyvybės priežasties, prasmė patvirtinama graikų mitologinės tradicijos. Graikijoje buvo žinomas tikėjimas, kad moteris gali pastoti nuo gyvatės dievybės arba gyvatėje įsikūnijusio prosenelio³.

Apie tai, kad gyvatė galinti įlįsti į žmogų pro burną jam miegant, kalbama dar keliuose folkloro tekstuose. Tiesa, juose šis gyvatės veiksmas nesukelia tokios pasekmės, kuri buvo ką tik aptarta. Gyvatė įlenda į burną lauke užmigusiam valstiečiui, tačiau šis ją išvemias, prieš tai gavęs užduotį sumalti girnomis miltus ir išgerti pieno,

sumaišyto su tabaku (LTR 2608/59/). Kitoje sakmėje pasakojama apie merginą, kuriai per rugiapjūtę atsigulus pailsėti įsirangė pro burną gyvatė. Namo parėjusiai merginai buvo liepta malti rugius ir valgyti avietes. Ji staiga ėmusi bloguoti ir išvėmusi gyvatę (LTR 1486/528/). Išvilioti gyvatę laukan galima malant girmomis ir valgant kai kuriuos maisto produktus: pieną, avietes. Šiuo atveju gerai veikia ir tabakas. Ne visuomet tam reikalui pienas išgeriamas. Jis gali būti tiesiog pastatomas prie miegančiojo:

Jei gyvatė miegančiam įlenda gerklėn, reikia, ligi žmogus nepabudo, pastatyti karšto virinto pieno, – gyvatė išeina (EIMKR p. 113).

Pienas, statomas šalia žmogaus į jį įlindusiai gyvatei išvilioti, gali būti interpretuojamas kaip auka šiam ropliui. Juk, kaip žinoma, pienu paprastai būdavo maitinami žalčiai (EIMKR p. 146).

Analizuojant naratyvą apie gyvatę, įsirangančią į žmogų pro burną jam miegant, atkreiptinas dėmesys į dar vieną šio siužeto variantą. Jame pasakojama apie dvi seseris, miegojusias vienoje lovoje. Čia gyvatė pirmiau apsvyniojo vienai seserų apie koją, o paskui, jai užmigus, įlindo į burną. Mergaitė ėmusi sirgti, silpnėti ir galiausiai pasimirusi (LTR 3235/35/). Ši sakmė įdomi dviem požiūriais. Gyvatė mergaitei atneša mirtį. Vadinasi, ne visuomet gyvatė, patekusi į žmogaus vidų, veikia skatindama gyvybines ir kuriamąsias galias. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad šiame kūrinyje pažymima gyvatę tūnojus lovoje kartu su miegančiomis seserimis. Kituose mitologijos šaltiniuose užfiksuota ir daugiau faktų, liudijančių, kad žalčiai, laikomi namuose, galėdavę tūnoti, be kitų vietų, ir lovose:

Taip pat garbino žalčius, kuriuos laikė namuose ir kurie buvo tokie prijaukinti ir ramūs, kad nekenkdavo nei žmonėms, nei gyvuliams; net vaikai kartu su jais žaisdavo: ne vienas po šiai dienai juos tebelaiiko ir lovoje su jais tebemiega (BRMŠ 3, p. 572).

Apie tai rašo Dionysijus Fabricijus „Trumpame Livonijos istorijos išdėstyme“ (*Livonicae historiae compendiosa series*, p. 1611–1620).

Miegant kartu su žalčiais, jie iš tiesų, ko gero, galėdavę įlįsti į bent kiek pražiotą miegančiojo burną ar bent jau žmogus tai įsivaizduodavo ir tuo – veikiausiai vaizduotės – virtualiniu lygmeniu kurdavo įvairias istorijas. Vis dėlto šiuose pasakojimuose būdavo išlaikoma tam tikra logika ir kuriama prasmė turėjo derėti su tuomet egzistuojančios pasaulėžiūros sistema. Taigi ir gyvatės ar žalčio semantika, išsryškėjanti analizuotame kontekste, atrodo gana pagrįsta.

Gyvatės ryšys su gyvybe, jos pradiniu tašku ir pabaiga, su tos gyvybės radimusi moters iščiose ir moterų gebėjimu turėti vaikų pastebėtas ir kai kuriose kitose pasaulio kultūrose. Antai vokiečių tikėjimuose užsimenama apie gyvatės ryšį su moters gimdymu. Sakoma, kad jei gimdyvė sutiksianti gyvatę, tai lengviau gimdysianti (HDA 7, p. 1148). Gyvatė vokiečių taip pat laikoma ateities, susijusios su gimimu ir santuoka, pranašautoja (HDA 7, p. 1145).

Rytų ir vakarų slavai gyvatę bei žaltį siejo su vaiko gimimu, taip pat su vyru, jauniuku, gerbėju, vedybomis. Sapnų aiškinimuose sakoma, kad sapne pagauti žaltį moteriai pranašauja nėštumą ir sūnaus gimimą (Bresto sr.). Arba žaltys tapatinamas su vyru: *вуж сница – кажуть, то муж* (Gomelio, Rovensko sr.). Jei žaltys sapnuojasi

merginai – ji turėdanti jauniki, jei moteriai – sugrįšias vyras (Rovensko sr.). Lenkijoje aiškinama, kad jeigu mergina susapnuos žaltį (*wąż*), tai ji turės gerbėją⁴.

Bulgarijoje gyvatė naudojama meilės magijoje. Gyvatės, pagautos per Blovieščius (kovo 25 d.), galvoje būdavo pasėjamas bazilikas, kurio sėklos vėliau vartojamos kaip priemonė meilės magijoje. Be to, žinomas tikėjimas, kad gyvatės galvoje išaugintą svogūną turi valgyti moteris, kuriai miršta vaikai. Iš gyvatės galvoje išaugusių pupų skaičiaus moteriai pranašaujama, kiek ji pagimdysianti vaikų⁵. Kaip priemonė nuo nevaisingumo bulgarų ir makedonų naudojami drabužiai, per kuriuos peršliaužė pirmą kartą pavasari pasirodžiusi gyvatė⁶.

Indijoje daugelis tikėjimų liudija gyvatę turint galią apsaugoti moteris nuo nevaisingumo ir padėti joms susilaukti daug vaikų⁷. Be to, čia gyvatė gali reikšti *libido*, taip pat laikoma mikrokosmo jėgos buveine, žmogaus gyvybinės energijos, gyvenimo simboliu. Toji gyvatė vadinta Kundalini ir buvo įsivaizduojama esanti žmoguje – susiraičiusi jo stuburo apačioje. Kundalini, kaip tam tikra galia, glūdinti kiekviename žmoguje. Kartą nubudusi, toji galia kyla per centrus (čakras), kol galų gale pasireiškia dvasiniu žinojimu ir mistinėmis vizijomis. Kundalini jungianti centrus – kanalus nuo stuburo apačios iki viršugalvio, iš čia tie centrai spinduliuojantys dvasinę šviesą. Šitaip nubudusi ir pakilusi dvasinė energija virstanti gaivalinga jėga nušvitimo forma⁸. Taigi seniausiose, o ir vėlyvesnėse pasaulėžiūrų sistemose gyvatė galėjo manifestuoti lytinę, taip pat dvasinę žmogaus energiją. Kaip rodo Indijoje gyvavusios religinės ir filosofinės sistemos, gyvatė, simbolizuojanti mikrokosminės energijos pradą, galėjo sieti tuos du lygmenis tikint, kad lytinės energijos išlaisvinimas stimuliuoja dvasinės energijos protrūkį.

Žaltys archajiškose mitologinėse tradicijose siejamas su vyriškuoju pradū, vyriškėmis galiomis. Žaltys arba gyvatė gali būti laikomi *phallus* emblema⁹. Tai gana raiškiai atsispindi slavų tautosakoje. Vienoje lenkų erotinėje mįslėje sakoma: *W dzień jak obrąc, w nocy jak wąż, Kto odgadnie, będzie mój mąż* [‘Dieną kaip žiedas, naktį kaip gyvatė, Kas atspės, bus mano vyras’]¹⁰. Rusų priežodyje vyrai moterų apibūdinami taip: *Галавица в масле, сапажица в дегице, а партки набиты змеи*¹¹.

Baltų tradicinės kultūros duomenys taip pat liudija gyvatės bei žalčio ryšį su vyro seksualinėmis galiomis ir moterų vaisingumu. Simono Grunau rašoma apie prūsų moteris, kurios tam tikru būdu garbindavusios gyvatę ir prašydavusios palaikyti jų vyrų galią jas apvaisinti:

Yra moterų, kurios ažuole maitina gyvatę (*eine slange*) ir tam tikru laiku ateina ir jai meldžiasi, kad jų vyrams stiprybės priduočiau, kad moterys nuo jų nėščios taptų (BRMŠ 2, p. 71, 109).

Panašių faktų ir panaši jų traktuotė pateikiama ir Luko Davido:

Senųjų prūsų, taip pat kai kurių kitų [tautų], tebesilaikančių tokių pat prietarų, moterys penėdavo gyvatę (*eine Schlange*). Jai tam tikru laiku meldavosi tikėdamos, kad gyvatė galinti suteikti jų vyrams jėgų apvaisinti savo žmonas, kad jos galėtų nuo savo senų vyrų dar pagimdyti vaikų ir juos užauginti (BRMŠ 2, p. 270, 299).

M. Pretorijus žalčius sieja ne tik su vyriškąja potencija, bet ir su Laimėle, jo laikoma gimdymo ir vaisingumo deive:

Kai kuriuos maitino ažuoluose ir tam tikru metu jų prašydavo [malonės]. Šiuos žalčius (*Diese Schlangen*) paprastai garbino moterys, šaukdamosios Laimelės (*Laimelle*), kad jų vyrai būtų ir liktų pajėgūs apvaisinti, ir jos garbei laikė tuos žalčius (BRMŠ 3, p. 152, 264).

Įdomu, kad pirmuose dviejuose cituotuose šaltinių vertimuose iš vokiečių kalbos *Schlange* verčiama žodžiu *gyvatė*, trečiajame – žodžiu *žaltys*. Tai, matyt, vertėjo interpretacijos pasekmė. Vokiečių kalboje žaltys gali būti įvardijamas dviem žodžiais: *die Schlange* ir *die Ringelnatter*. Taigi žodžiu *Schlange* galėjo būti nominuojama tiek gyvatė, tiek žaltys.

Cituotame M. Pretorijaus veikalo vertime Laimelė figūroja ažuole maitinamų roplių kontekste kaip tarpininkė tarp moterų ir jų garbinamų žalčių, kaip tik nuo jos ir priklausęs vyrų lytinis pajėgumas. Vadinasi, Laimės ir žalčio, kaip žmogaus vaisingumo skatintojų, funkcijos galėjo būti siejamos ir netgi tapatinamos. Baltų mitologijoje Laimė / Laima – viena ryškiausių moteriškų mitinių būtybių, kuri, kaip patvirtina daugelis žodinės tradicijos duomenų, iš tiesų palaikė artimus santykius su moterimis, dalyvaudavo joms itin reikšmingoje gimdymo situacijoje, atlikdama padėjėjos gimdyvėms ir gimusiems kūdikiams vaidmenį¹².

Apie gyvatės arba žalčio galimą intymų ryšį su moterimi sprendžiama ir iš daugelyje tautų paplitusio pasakos siužeto apie roplio pavidalo būtybės pretendavimą į jauną merginą, jos norą gyventi su ja kaip su žmona. Apie tai kalbama kai kuriuose stebuklinių pasakų (AT 300, 303) variantuose. Pasakojama, kad dvylikagalviui smakui, išlindusiam iš kalne buvusio urvo, patiko karaliaus duktė, ir jis panoro, kad karalius atiduotų jam dukterį už pačią. Tačiau karalaitės brolis nukauna smaką ir išgelbsti seserį (LTt 3 96). Arba karalaitė turi būti atvežama į pamarių devynagalviui smakui praryti, bet ją nuo pabaisos išgelbsti ūkininko sūnus (LTt 3 97). Lietuvoje ypač populiari pasaka (AT 425M) apie už žalčio ištekėjusią merginą, kuri jaunikio nugabenama į jo valdas vandenyse. Begyvendama su vyru žalčiu, ji susilaukia nuo jo vaikų.

Senovės indų, budistinėje mitologinėse tradicijose žinomos gyvatės pavidalo būtybės – pusdieviai nagai. Jie priklauso chtoniškajai sferai – valdo požeminį pasaulį (saugo žemės lobius, geba atgaivinti mirusiuosius) ir gali užmegzti meilės santykius su moterimis¹³.

Su moterimis santykiauja slavų ugninė ir skraidančioji gyvatės (*огненный змей, летающий змей*). Pietų slavų skraidanti gyvatė, vyriškos giminės personažas, atmosferos demonas, kovojantis su drakonu ar kita panašaus pobūdžio pabaisa, atlieka ir mitologinio meilužio vaidmenį. Iš jo ryšio su moterimi gimsta kovotojai su audros debesimis. Pati skraidančioji gyvatė neretai kildinama iš gyvatės (*змея*) ir samovilos (*samovilos* – dvasios, susijusios su drėgme, atrodančios kaip jaunos ilgaplaukės merginos, jos gali būti su didelėmis krūtimis) kontakto (SD 2, p. 330).

Ugninė gyvatė – skraidančiosios gyvatės atmaina, aptinkama rytų ir vakarų slavų folklore. Viena svarbiausių ugninės gyvatės funkcijų – lytiniai santykiai su moterimis. Ugninė gyvatė gali kankinti pasirinktą moterį, žįsti iš jos krūtų pieną arba čiulpti kraują, kol galiausiai ją nužudo (SD 2, p. 332–333). Ši gyvatė įlendanti į trobą pro kamina ir čia pavirstanti gražiu vyru. Tokia pas moterį apsilankanti ugninė gyvatė

apie Smolenską vadinta *любак*, o Tambovo gubernijoje – *любостай*¹⁴. Nuo šio vyro moterys susilaukia vaikų, kurių, beje, išskirtinis požymis – uodega¹⁵. Su slavų ugnine gyvate asocijuojasi lietuvių aitvaras, kuris irgi kartais turi ugninės gyvatės, skraidančio žalčio pavidalą, bet jo santykiai su moterimis tautosakos duomenų menkliau atspindėti. Tiesa, žinoma, kad aitvaras, būdamas nematomas, per sapną užpuolęs moterį. Jis taip pat gali suartėti su moterimi atrodydamas kaip meteoras¹⁶.

Išvados

Taigi gyvatė ir žaltys, pastarąjį traktuojant kaip jos rūšį, – gyvybės simbolis, jos inkarnacija zoomorfinėje žemės galias išreiškiančioje būtybėje. Tokiam gyvatės koncepto formavimuisi galėjo daryti įtakos realios fizinės šių gyvūnų savybės: periodiškasis jų atsinaujinimas išsineriant iš odos, vislumas, nepaprastas gajumas. Gyvatės ryšys su gyvybės fenomenu įvairiopa ir nevienareikšmis. Gyvatė – tai gyvybės teikėja, stimuliuotoja, o kita vertus, ir gyvybės naikintoja. Žmonių sąmonėje ji įtraukiama į gyvybės radimosi paslapties sferą kaip vienas galimų gyvybės atsiradimą paaiškinančių veiksnių. Čia ypač raiški žalčio, kaip vyro lytinės potencijos žadintojo, gebėjimo pratęsti gyvybę laiduotojo, funkcija. Taigi pastebėta, kad žaltys daugiau siejasi su vyriškąja sfera ir vyro funkcijomis pradedant gyvybę, o gyvatė – su moters pasauliu ir jos kreatyvine paskirtimi bei pačiu kuriamuoju gyvybės aktu – gimdymu ir naujos gyvybės atėjimu į pasaulį. Gyvatė yra glaudžiai tarp savęs susijusių žemės ir žmogaus pasaulių tarpininkė, perduodanti žmogui nemažą dalį ir savo pačios galių, žemiškojo vitališkumo potencialą.

¹ A. B. Гуря. Символика животных в славянской народной традиции. Москва, 1977, p. 278.

² Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1979; *Marija Gimbutienė*. Baltų mitologija. Senovės lietuvių dievai ir deivės. Vilnius, 2002, p. 24–32; *Norbertas Vėlius*. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. Vilnius, 1977, p. 57, 59, 69–74.

³ Lietuvių enciklopedija, t. 7. Boston, 1956, p. 290.

⁴ A. B. Гуря. Min. veik., p. 279.

⁵ Ten pat, p. 330.

⁶ Ten pat, p. 279.

⁷ *Мирча Элиаде*. Очерки сравнительного религиоведения. Москва, 1999, p. 165.

⁸ The Encyclopedia of Eastern Philosophy and Religion: Buddhism, Hinduism, Taoism, Zen. Boston, 1994, p. 190–191.

⁹ A. B. Гуря. Min. veik., p. 279; *Udo Becker*. Simbolių žodynas. Vilnius, 1995, p. 81; *Vincas Iyčinas*. Senovės Europos deivės. Kaunas, 1999, p. 79.

¹⁰ A. B. Гуря. Min. veik., p. 279.

¹¹ Ten pat.

¹² *Haralds Biezais*. Die Hauptgöttinnen der alten Letten. Uppsala, 1955, p. 123–129; *N. Vėlius*. Min. veik., p. 59, 79–80.

¹³ Мифы народов мира: Энциклопедия в двух томах. Гл. ред. С. А. Токарев, т. 2. Москва, 1982, p. 195.

¹⁴ *М. Власова*. Новая АБЕВЕГА русских суеверий. Санкт-Петербург, 1995, p. 155.

¹⁵ Ten pat, p. 156.

¹⁶ Dzieje starożytne narodu litewskiego przez Teodora Narbutta, t. 1: Mitologia litewska. Wilno, 1835, p. 116–117; *N. Vėlius*. Min. veik., p. 134.

ASSOCIATIONS OF SNAKE WITH LIFE AND ITS ORIGINS

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Summary

Snake and serpent are symbols of the earthly life, the zoomorphic manifestations of the chthonic vitality. Formation of such concept of snake could be influenced by real physical features of these reptilians, such as their ability of periodical renewal by sloughing off the exuviae, their exceptional prolificacy and vitality. Associations of snake with phenomenon of life are manifold and polysemantic. The snake is regarded both as a giver and fosterer of life and as its destroyer. In human consciousness, it gets incorporated into the mysterious sphere of the origins of life as one of the possible factors facilitating explanation of these origins. Here, the functions of serpent, or the grass-snake (Lit. *žaltys*), as the exciter of the male sexuality, ensuring the ability of insemination, and therefore, the continuity of life, get especially prominent. Thus, it is possible to note closer associations of the serpent with the masculine sphere and the male role in the beginning of life, whereas the snake is closely related to the feminine world and the creative role of females as the birth givers and bringers of the new life into the world. The snake acts as mediator between the closely related worlds of humans and earth, passing onto humans a considerable share of its own powers together with its potential of the earthly vitality.